

پیش گفتار:

در یک تحلیل کلی، تحقیقات علمی اصولاً باید منجر به کشف یا پی بردن به حقایق علمی جدیدی شوند. در تحقیقات دانشگاهی منظم و پایان نامه های تحصیلات تکمیلی master s Degree به ویژه رساله های دکتری، بیش از تحقیقات دیگر انتظار می رود که نتایج حاصله به تدوین یافته های نوین علمی منتهی شود. رساله دکتری می تواند راهگشای بسیاری از مشکلات موجود در حل مسائل کلان کشور، چه بصورت ملی، یا منطقه ای و یا محلی باشد. زیرا رساله دکتری حاصل تفکر و اندیشه ی کسانی است که سال ها وقت گرانبهای خود را صرف تحصیل در دانشگاه کرده اند. پایان نامه ها می توانند خیلی بیشتر از حد رفع تکلیف از دانشجو و استاد - برای رسیدن به مدرک تحصیلی مورد استفاده قرار گیرند. همانگونه که استادان محترم راهنما و مشاور در این تحقیق در حد بضاعتشان هدایتگر شوق و انگیزه من به سوی پژوهشگری بودند (که نیاز اصلی کشورمان ایران در حال توسعه است). با همین بینش سعی نموده ام که موضوع رساله خویش را، به رغم برخورداری از جنبه های علمی به گونه ای انتخاب کنم که قابل طرح در عرصه های داخلی و بین المللی باشد و با حفظ جنبه کاربردی بودن مطالعات و تحقیقات عمیق علمی خود شخصاً دانشجوی ساعی و کوشا با اندیشه ای ناب راه تحقیق را طی نمایم و از سوئی نتیجه زحمات استادان و اندیشمندان دانشگاهی را به نهادها و سازمانها و ارگانهای اجرایی ارائه نمایم. زیرا دانشگاه مرکز مولد اندیشه و دانش است، و

مسئولان و برنامه ریزان باید ایمن آورند که برای تربیت و تولید اندیشه های نو باید امکانات وسیعتری در اختیار دانشگاهها و دانش پژوهان قرار دهند، تا چرخه ی آموزش تحصیل علم در کشور با سرعت بیشتری به حرکت درآید؛ و آنها قادر به تولید فکر و اندیشه ی موثر باشند.

اینجانب با کمک استاد راهنما جناب آقای دکتر سید رحیم مشیری مدیر گروه دانشگاه و جناب آقای دکتر منصور بدری فر استاد فرهیخته مرکز علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی که از پیشکسوتان علم جغرافیا هستند تلاش کرده تا از طریق مطالعه ی نظریات و تجربیات دیگران خلاءهای موجود را بشناسم و چیزی هرچند اندک به آن اضافه نمایم. به عبارت دیگر در این مقطع سعی شده دانش تولید شود یعنی با تفسیر و تشریح نظریه ها، بسط و توسعه نظریه راه را به نظریه سازی و بعد از آن اجراء هموار سازیم. یعنی از لابلای مطالعه آثار دیگران، معانی و مفاهیم جدید از آنها استخراج و یا صرفا با مطالعه ی نظریات گذشتگان به حضور در صحنه و کار میدانی هرچند محدود برداشتهای جدیدی را عرضه نمایم، تا در حقیقت بدنه ی جدیدی را در رشته مربوطه جغرافیا ایجاد نمایم؛ زیرا ماهیت

و ویژگی بارز رساله دکتری همین است.^۱

در بررسی علم می توان به این نکته اشاره کرد که روستاها گرچه به عنوان زمینه های تحقیقاتی از دیرباز مورد توجه بوده اند، اما با توجه ویژه و خاص به آنها که در دهه های

^۱ - عنذلیب. علیرضا. روش تحقیق و تدوین رساله دکتری - انتشارات دوره عالی جنگ سپاه پاسداران - سال ۱۳۸۱. ص ۲ و ۵

اخیر صورت گرفته است، آنچه به ضرورت این مقوله دامن می زند این واقعیت است که رشد بی رویه شهرها و بخصوص حواشی آنها (حاشیه نشینی) و نارسائیهها و پیچیدگی های اجتماعی و انسانی (مهاجرت) و مسائل اقتصادی در واماندگی، تزلزل و فروپاشی حیات روستایی ریشه دارد و رشد و توسعه بسیاری از کشورها در گرو ساماندهی عرصه های روستایی است. به همین دلیل، شناخت سکونت گاههای روستایی در بسیاری از شاخه های علمی مانند جغرافیا، اقتصاد، جامعه شناسی رونق تازه ای یافته است.

مقدمه:

با بررسی سوابق، در گذشته های دور کتابها و نشریات جغرافیایی بعد توصیفی داشت و آن را به چند دوره تقسیم کرده بودند، یک رشته نوشته های جغرافیایی قبل از اسلام که بیشتر یونانی و رومی بطالسه اسکندریه ورودس و دیگری منابع جغرافیایی بعد از اسلام (حموی، ادریسی، مقدسی، ابن خلدون...) و مکاتب جدید اروپایی بود که هر کدام کتب و اندیشه های خاص خود برخوردار بود، و روز به روز جنبه تخصصی تر مشاهدات سطح زمین توسط جغرافیدان بیشتر می شد. در کشورهای اسلامی که اصولاً مسافرت منتهی به مهاجرت بسیار آسان بود به طوری که نبی مکرم حضرت رسول (ص) مسافرت خود از مکه به مدینه را هجرت و مهاجرت نامید و به منظور ارزش دهی آن را مبداء تاریخ و جغرافیای سرزمین اسلام دانست. حال ارزش مهاجرت بدان سان است که نبی مکرم می فرماید: مهاجرت من از مکه به مدینه النبی (یثرب) تکامل، ترقی و پیشرفت برای مسلمانان به همراه داشت.^۲

و اما در سال های اخیر جغرافیای ایران از یک جغرافیای توصیفی محض به یک جغرافیای کمی - تحلیلی تغییر ماهیت داده است، اما این جغرافیا هنوز در جستجوی هویت خویش و به تجزیه و تحلیل مسائل کلان جهانی، منطقه ای، ملی و حتی محلی است. زیرا زمینه های مادی کمی و کیفی لازم جهت عبور از مرحله خودگرایی به کلان

^۲ - مشیری - سید رحیم - فصلنامه پژوهش های جغرافیایی - خدمات جغرافیدانان مسلمان به علم جغرافیا - چاپ دانشگاه تهران

گرایی در دهه آینده فراهم آمده است؛ و جغرافی دانان ایران در سالهای اخیر توانائی عظیم خود در مشارکت جهت حل مشکلات کشور در زمینه های متعدد شهری - روستائی، عشایری، محیط زیست، مکان گزینیهای توریستی و غیره را به اثبات رسانده اند. فعالیت های جامعه جغرافیائی ایران، پایان نامه ها، رسالات و مقالات پژوهشی دلیل این مدعاست. در همین راستا، بعنوان اولین و مهمترین گام در جهت خودکفایی، تأمین نیروی انسانی لازم بود که ایجاد و تأسیس دانشگاه ها اولین قدم در نیل به این هدف بود. از سویی تلاشهای دانشگاه آزاد اسلامی در راه ایجاد گروههای جغرافیا در بسیاری از شهرهای ایران در خور ستایش است. نتیجه این تلاش های گسترده و سازنده ی دانشگاههای دولتی و آزاد اسلامی، خود بیانگر اتکاء به نفس و اعتقاد راسخ جغرافیدانان ایران در مشارکت فعال برای خودکفائی علمی کشور است، که زمینه مساعدی را برای فعالیتهای علمی - پژوهشی و فنی با سایر ارگانهای دولتی در سراسر ایران پدید آورده است.^۳

با ورود جغرافیا به قلمرو برنامه ریزی، تاکید بر توسعه چندسطحی بیشتر شده است، چرا که جغرافیا و برنامه ریزی در بسیاری از اصول و روشها جهت گیری مشترکی دارند. و هر طرحی باید با محیط طبیعی و مکان خود و توسعه تاریخی و انطباق پذیری با الگوهای

^۲ پاپلی یزدی - محمدحسین - مقاله تحولات علم جغرافیا (مجموعه مقالات همایش پژوهشها و قابلیتهای علم جغرافیا سال

موجود حرکات جمعیتی و مهاجرت هماهنگی داشته باشد و همه اینها در جغرافیا مورد مطالعه قرار می گیرد.

اتی. دبلیو فریمن در اثر خود بنام (جغرافیا و برنامه ریزی) عقیده دارد که برنامه ریزی دارای یک اساس جغرافیایی غیرقابل اجتناب است. جغرافیا اساس کار برنامه ریزان است، زیرا برنامه ریزان قبل از اینکه کار در جهت بازسازی و بهبود بخشی از شهر و روستا آغاز کنند، باید شرایط چشم انداز موجود را بشناسند. در همین رابطه تا کنون جغرافیدانان تحقیقات موردی ارزشمندی را در زمینه مسائل جمعیتی و مدیریت مادر شهرهای بزرگ، کاربری زمین، مهاجرت به حاشیه مادر شهرها، مکانیابی شهرک های جدید، اداره مادر شهرها، اکولوژی شهری و اثرات مهاجرت بر مبدأ و مقصد... انجام داده اند. استدلال عده ای این است که با کنترل جمعیت مادر شهرهای عمده، می توان تعادلی در نظام سلسله مراتبی شهری بوجود آورد و این امر از طریق تقویت شهرهای میانی و مراکز روستایی امکان پذیر است. استدلال در صورتی مورد قبول است که در سطح ملی سیاست عدم تمرکز اقتصادی، فرهنگی و سیاسی به همراه عدالت اجتماعی و فقرزدایی عملی گردد.

در سالهای اخیر بر خلاف سالهای گذشته، برنامه ریزان روستایی و شهری تنها با برنامه ریزی فیزیکی یا کالبدی درگیر نیستند، بلکه بر برنامه ریزی اقتصادی و اجتماعی شهر و روستا نیز تاکید دارند. معماران و شهرسازان بیشتر به برنامه ریزی فیزیکی شهر و روستا می اندیشد، اما جغرافیدانان علاوه بر برنامه ریزی فیزیکی، در اندیشه برنامه ریزیهای

اجتماعی، اقتصادی شهرها هستند. پس برنامه ریزی برای شهر و روستا قبل از هر رشته علمی دیگر با دانش جغرافیا همراهی دارد، زیرا جغرافیدانان بیشتر از معماران شهری با منابع شهری و ظرفیتهای محیط طبیعی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جامعه شهری و روستایی آشنایی دارند.^۴

متأسفانه نظام برنامه ریزی در شهرهای ایران از سابقه کوتاهی برخوردار است و علیرغم رشد فزاینده فیزیکی کالبدی و افزایش جمعیت شهرهای ایران، ناشی از مهاجرت بی رویه روستائیان، روند برنامه ریزی متناسب با شرایط موجود نبوده است. ابر شهر مذهبی ایران

– مشهد (دومین کانون بزرگ جمعیتی ایران) در زمینه های مختلف در اثر نابسامانی فضایی و عدم برنامه ریزی شهری و روستایی (در حاشیه آن) دچار مشکل شده است. که در این رساله به مشکلات ناشی از پراکندگی جمعیت و الگوی نادرست توزیع فضایی در سطح حاشیه شهر مشهد و روستاهای محور طوس اشاره خواهد شد.^۵

۱-۱- «طرح تحقیق – بیان مسئله و تعریف آن»

برنامه ریزی برای مهاجرت یکی از مهمترین فرضیه های جمعیتی است. پدیده مهاجرت که موضوع اصلی پژوهش ماست مسئله نو و تازه ای نیست بلکه امری است کهن چرا که انسان در گذشته های دور به دلایل مختلف برای رسیدن به اهداف خود اقدام به مهاجرت

^۴ - شکوئی حسین - مقاله جغرافیا و برنامه ریزی - مجموعه مقالات همایش پژوهشها و قابلیت های علم جغرافیا - ص ۲۴۵،

۲۴۸، ۲۵۵

^۵ - حاتمی نژاد حسین - و ما فی عزت اله - مقاله توزیع خدمات در شهر - مجموعه مقالات همایش علم جغرافیا - دانشگاه

تهران ص ۲۸-۳۷۸ سال ۱۳۷۸

می کرده است. این حرکت‌ها برای یافتن غذا، یافتن زمینه و خاک مساعد برای کشاورزی و زراعت و زندگی، برای پیشرفت و ترقی شغل و یافتن شغل و یا جهت فرار از فشارها و مشکلات اجتماعی و سیاسی و فرهنگی و بوجود آمدن جنگ در طول تاریخ وجود داشته است.

نمونه آن از نظر تاریخی مهاجرت آریائیها به ایران که تحول عظیمی در وضع این سرزمین بوجود آورده است. مهاجرت و جابجائی انسانها بحدی مهم و ضروری جلوه کرده که در موارد زیادی در بعضی جوامع دلیل انحطاط فکری اقتصادی اجتماعی و سیاسی امنیتی و فرهنگی را عدم وجود تحرک و جابجائی انسانها می دانند. همه می دانیم افزایش فوق العاده جمعیت جهان و تحرک انسانها طی سده نوزده و بیست و اعصار پیش از آن بوده است. و شهرها غالباً ناگزیر به مقابله با هجوم اکولوژیکی مهاجران بوده اند. کوچ کردن همواره یکی از راههای است که به انسان در تلاش خود برای سازگاری با محیط و فائق آمدن بر دشواریها کمک کرده است. اما اگر جریان مهاجرت در طول تاریخ بعنوان یک وسیله تنظیم خودبخودی منابع و موجودات تلقی می شده است در ربع قرن اخیر جنبه های منفی و مخرب آن نیز آشکار شده و اثرات اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی - سیاسی و امنیتی حاصل از این جریان در چهارچوب اقتصاد توسعه مورد توجه قرار گرفته است.

تحقیق حاضر در رابطه با مهاجرت‌های روستایی و نقشی است که در گسترش و توسعه شهر و بار مثبت و منفی که برای ابرشهر مذهبی ایران (مشهد) به‌همراه داشته است. مهاجرت و جابجایی‌های جمعیت در طول تاریخ موجب انتقال دستاوردهای تمدن ملل و ارتباط آنها شده است.

در تعیین و تبیین یک مسأله تحقیقاتی، انتخاب موضوع بایستی در طی زمان کافی و با مطالعه و بررسی منابع تحقیقاتی موجود صورت پذیرد تا نتیجه کار به صورت رساله‌ای پژوهشی ارائه شود. این پایان‌نامه واژه‌های کلیدی مهاجرت - حاشیه‌نشینی - روستا -

توسعه و برنامه‌ریزی و ساماندهی - ... را با مکانیزم خاص گره زده ایم و اصول ارتباطی آنها را با یکدیگر بررسی نموده ایم و به وسیله استفاده از پرسشنامه‌ها، مشاهدات عینی، کار میدانی، تحلیل‌های فضائی، و حتی استفاده از یافته‌های افراد محقق در گذشته استفاده نموده ایم تا به اطلاعات جدیدی دست یابیم و در تنظیم و تدوین طرح تحقیق، مطمئناً برخی از مفهومی‌های نظری کلیدی جهت مرتب کردن تحقیق مفید خواهند بود. لذا در طرح تحقیق ما نیز الزاماً مورد استفاده قرار خواهند گرفت و برای توجیه و تاکید

بیشتر به مواردی چون منطق، استدلال استقرایی، و منطق کشف علمی اشاره خواهد شد. زیرا در مطالعه بسیاری از جنبه‌های مربوط به رفتار انسانی، نظیر مهاجرت، فلسفه روش‌شناسی و تبیین در جغرافیا باید لحاظ شود. همانطور که مولف کتاب تبیین در جغرافیا، دیوید هاروی توصیف و تحلیل جغرافیائی را به دو کلمه «چه» و «چگونه» در مورد همه

پدیده های علمی مهم می داند زیرا مهم آنست که متوجه شویم در باره چه مسئله ای باید مطالعه کنیم، و در واقع این مساله قلمرویی از اشیاء و عملکردها را شناسایی می نماید که می بایستی مورد توصیف و تحلیل قرار گیرند.^۶

به منظور تفسیر و توجیه طرح تحقیق، می توان گفت که هر تحقیق تجربی دارای خصوصیتها و جنبه های غیر قابل مشاهده است. یعنی طرح باید دارای توالی منطقی باشد، به طوری که اطلاعات تجربی را به سوالات و مسائل تحقیقی اصلی و مقدماتی، و نهایتا، به نتایج آن اتصال متصل کند. طرح بررسی مهاجرت، در مرحله عملکردی شامل:

جمع آوری، تحلیل و تفسیر مشاهدات محقق است، که این مدل منطقی است و محقق اجازه می یابد استنباط ها را با توجه به روابط علی از میان متغیرهای مورد بررسی و تحقیق، بیرون بکشد. طرح تحقیق مهاجرت روستایی به حاشیه شهر مشهد، در واقع مفاهیمی را تعریف می کند که آیا تفسیرهای حاصله می تواند به جمعیتی بزرگتر یا موقعیت های متفاوت تعمیم داده شود. ضمنا اینجانب برابر مصوبه اجرائی دانشگاههای مهم دنیا دستورالعمل تالیف رساله دکتری در علوم مختلف از جمله علوم انسانی و رشته جغرافیا را بکار گرفته ام تا کار پربار و قانون مند باشد. در چارچوب رساله تحقیق موضوعی تحت عنوان بازتاب مهاجرت روستایی به مشهد (ابر شهر مذهبی ایران) اشاره می نماید بخشها و چهارچوب کلی مورد نظر شامل موارد ذیل است:

^۶ - بهروز - فاطمه - فلسفه روش شناسی تحقیق علمی در جغرافیا - انتشارات دانشگاه تهران ص ۲۵۳ و ۲۴۶ و ۲۴۳ و ۶۲

مقدمه، بیان مساله، مرور ادبیات گذشته، معرفی فرضیه ها و معرفی ناحیه مورد مطالعه و مقطع زمانی مورد مطالعه با مراحل تحقیق و روش کارمان مشتمل به منابع اطلاعاتی و آماری (کتابخانه ای - اداری - میدانی)، طبقه بندی، تهیه نقشه ها و جداول و مدلها، تجزیه تحلیل اطلاعات و آمار جمعیتی؛ محدودیتها و اهمیت مطالعه مورد بررسی قرار گرفت.

مساله اساسی در موضوع مورد مطالعه ما نگرش اجتماعی، فرهنگی، سیاسی (به مهاجرت روستایی) از جمله نگرانی در باره تعداد فراوانی اغتشاشهای شهری در مشهد توسط گروه مهاجر است. (غائله سیاسی ۱۳۷۱) بنابراین، در رویارویی با چنین مواردی، جغرافیدانان علاقه مند هستند که چرائی و علت بروز انواع شدید مهاجرتها، اغتشاشها و ناهنجاری اجتماعی، جرائم و امنیت اجتماعی و ساماندهی حاشیه ای را که فقط در نقاط خاص در حاشیه و داخل شهرهای عمده اتفاق می افتد کشف نمایند. در این راستا، هم دانشمندان و هم مردم علاقه دارند که چنین حرکت های جمعیتی و مزاحمتهای مدنی را ریشه یابی کنند تا موفق به جلوگیری از وقوع مجدد آنها در آینده گردند، لذا امکان دارد که چنین پژوهشی در نیل به موفقیتها و عامل تحرکات اجتماعی (اغتشاشهای مهاجرین شهری و حاشیه ای و ساماندهی مهاجرت به حاشیه شهرها مورد بررسی قرار گیرد. در بررسی اغتشاشها ابتدا باید به علل بروز مهاجرت توجه شود. در اینجا جغرافیدانان، از علل حقیقی چیز چندانی نمی دانند. بنابراین به آزمون تعداد زیادی از خصوصیات متفاوت شهرها و

روستاها اقدام می نمایند. لذا، هدف آنست که یک رابطه مهم موجود بین عامل یا خصوصیت متفاوت در داخل و حاشیه شهرها و بروز مهاجرت‌های روستایی بی رویه و به دنبال آن اغتشاشها و ناهنجاریهای اجتماعی و هجوم اکولوژیکی مهاجرین به شهرهای بزرگ از جمله کلان شهرها (نمونه موردی حاشیه ابرشهر مذهبی ایران مشهد) کشف شود. البته این راه علمی دقیقی نیست و شیوه های مناسب برای حل این مساله خاص تلقی نمی شود. به هر حال فرضیات و نظریاتی داریم در باره علل تحرکات اجتماعی (مهاجرت)، اغتشاش و ناهنجاریهای اجتماعی که به دنبال اثبات آنها هستیم. بدین ترتیب بجای انتخاب یک راه پیچیده و نامناسب توجهمان را به مجموعه ایی محدود از خصوصیات جلب می کنیم که از لحاظ منطقی با وقوع مهاجرت‌های روستائی به شهرها اغتشاشهای شهری و ناهنجاریهای اجتماعی در ارتباط باشند. مانند مشکلات اقتصادی روستاها و خط فقر - تمایل به پیشرفت و برخورداری از امکانات، ضعف حمایت پلیس، بیکاری، مسکن گزینی نامناسب مهاجرین، مدارس غیرقابل قبول و ...

تصوری که در این زمینه که آیا نوعی رابطه بین دو واقعه یا مجموعه هائی از این وقایع وجود دارد؟ یا امکان دارد که وجود داشته باشد؟ بر اساس تجربه به تشکیل فرضیه ای می انجامد. و بدین ترتیب تمام حقایقی را که دانشمند در باره تعدادی از فرآیندها بدست می آورد، کم و بیش تحت تأثیر تفکراتی قرار خواهند داشت که آنها را تاکنون تنظیم و قاعده مند کرده است. اولین مساله در تلاش علمی ما، این تصمیم است (مهاجرت یا

حاشیه نشینی) که کدام حقایق به مساله مربوط هستند هنگامی که یک دانشمند برای تبیین یک رویداد نظیر وقوع مزاحمتهای نژادی مهاجرین حواشی و گوشه کنار شهر (مانند حاشیه مشهد) اقدام می کند، هر واقعه ممکن را بتواند (در باره شهر مذهبی مشهد) برداشت و ذخیره نماید، مورد امتحان قرار نمی دهد.

دانشمندان با هدفی خاص مشاهده و بررسی خود را انجام می دهند. در واقع نظریه موجود تعیین می کند که چه حقایقی را در هر تحقیق بایستی جمع آوری شوند. بعنوان مثال جهت حل مساله ای در مهاجرتهای بی رویه روستایی به شهرها طغیانگریهای شهری مهاجرین و ناهنجاریهای اجتماعی و جرایم، احتمالاً حقایقی را در مورد ترکیب نژادی، درآمد متوسط، اوضاع مسکن گزینی، بیکاری، باسواد، ترکیب قومی، ساختار نسبی جنسی و مکان اقامت قبلی مهاجرین و وضعیت مهاجرت جمع آوری می کنیم. سپس هنگامی که یک دانشمند تصمیم گرفت کدام حقایق ممکن است مربوط به مساله مورد نظر باشند، بایستی آن را به شیوه ای واضح توصیف نماید. تا به نتایج مطلوب دسترسی یابد.^۷

^۷ - بهروز فاطمه - فلسفه روش شناسی تحقیق علمی در جغرافیا - دانشگاه تهران ص ۵۲ و ۲۰۹

روستا به عنوان یکی از اماکن سکونت اولیه انسان در چارچوب زندگی اجتماعی جایگاه مهمی را در مطالعات جغرافیایی داشته است و مطالعه خصوصیات، کارکردها و مشکلات آن از دیدگاههای مختلف حائز اهمیت بوده است.^۸

در اواخر دهه ۱۹۸۰ بیش از ۳ میلیارد نفر یا نزدیک به ۶۰ درصد جمعیت جهان در مناطق روستایی زندگی می کردند.^۹

برآوردها نشان می دهد این رقم در سال ۲۰۰۰ به ۳/۵ میلیارد نفر افزایش یافته است. روستائیان کشورهای در حال توسعه در حدود ۶۴ درصد کل جمعیت این کشورها را تشکیل می دهند. در ایران در سال ۱۳۷۰ در حدود ۴۴ درصد جمعیت در روستاها ساکن بوده اند و بر اساس نتایج اولیه سرشماری سال ۱۳۷۵ این مقدار به ۳۸/۴۴ درصد جمعیت رسیده است.

علیرغم کم شدن درصد جمعیت روستایی کشور نسبت به کل جمعیت همچنان تعداد مطلق آن نسبت به سالهای قبل افزایش یافته است و در حال حاضر نزدیک به ۲۴ میلیون نفر از جمعیت کشور در مناطق روستایی زندگی می کنند.

مهمتر از اعداد و ارقام درک این واقعیت است که اکثریت عظیمی از فقیرترین مردم جهان در مناطق روستایی زندگی می کنند و عمدتاً از کشاورزی سنتی امرار معاش می

^۸ - مهدوی - دکتر مسعود. جغرافیای روستایی ایران. انتشارات دانشگاه پیام نور چاپ اول سال ۱۳۷۴

^۹ - ازکیا، مصطفی. جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران. تهران: انتشارات موسسه اطلاعات چاپ دوم سال

کنند. بر اساس گزارش توسعه انسانی سازمان ملل در سال ۱۹۹۰ مناطق روستایی در زمینه خدمات اجتماعی بصورتی نظام دار از مناطق شهری عقب می ماند و در مقایسه با شهرها در مورد شاخصهایی مثل مرگ و میر اطفال، امید به زندگی، تغذیه، باسوادی، تسهیلات بهداشتی، درمانی و درآمد در وضعیت نامطلوبی قرار دارند.^{۱۰}

تفاوت فاحش بین شهر و روستا بویژه در کشورهای فقیر جهان سوم بسیار نگران کننده است و سوالات متعددی را برای هر بیننده و اهل نظری مطرح می کند که نابرابری شهر و روستا که در سطح مختلف زندگی وجود دارد چگونه و با چه روشهایی می تواند تعدیل شود. اینگونه مسائل، ضرورت مطالعات روستایی و برنامه ریزی توسعه در مناطق روستایی

را بیان می کند؛ از طرفی وجود ۶۵ هزار روستا در ایران که این جمعیت عظیم را در خود جای داده است و تولید حجم انبوهی از محصولات و مواد غذایی توسط آنها جایگاه مطالعات روستایی را برای دانش پژوهان و مسئولان امر روشنتر ساخته است.

برای مطالعه مناطق روستایی و جمعیت آنها به منظور برنامه ریزی در توسعه روستاها، آگاهی کافی از وضع موجود از نظر عوامل فیزیکی، اجتماعی، و جمعیتی و اقتصادی روستاها لازم است.

مسلماً هیچ گونه برنامه ریزی و طرحی نمی تواند بازده خوبی داشته باشد مگر آن که با خصوصیات و استعدادهای جمعیت و عوامل اجتماعی و فرهنگی آنها هماهنگ باشد.

^{۱۰}- آسایش: دکتر حسین. اصول و روشهای برنامه ریزی روستایی تهران - انتشارات دانشگاه پیام نور سال ۱۳۷۵

شناخت نیازهای جمعیتی و کوشش در حل مسائل و مرتفع ساختن کمبودها از جمله مواردی است که برنامه ریزان را در جهت شکوفا نمودن استعدادها، اقتصاد کشاورزی، زندگی روستایی و نظایر آن یاری می دهد.

از بین همه پدیده های جغرافیایی، جمعیت برحسب نمودهای گوناگون خود نمایان ترین هویت کل هر سرزمین است. جمعیت فصل مهمی است که عوامل دیگر را با تکیه بر آن می توان شروع کرد و همه عناصر از آن معنی و اهمیت می یابند. بنابراین، جمعیت، مهمترین عنصر اساسی و تحلیلی و متمایز کننده زمین و تشکیلات فضایی که موضوع اصلی علم جغرافیاست می باشد.^{۱۱} و این عنصر بویژه در روستاها که کارها بیشتر به همت دستان روستائیان انجام می شود و فضاهای کشاورزی و غیره از تلاش آنها بوجود می آید بیشتر جلوه می کند.

بنابراین یکی از دلایل انتخاب این موضوع برای تحقیق توسط نگارنده اهمیت پیگیری مباحث جمعیتی به خصوص در روستاها می باشد. از سوی دیگر تحولاتی که در روستاها و حاشیه شهرهای ایران در دو مقطع مهم تاریخی روی داده است سبب تغییرات وسیعی

در همه ابعاد در محیط روستایی شد. این دو مقطع عبارتند از:

۱- اصلاحات ارضی ۲- وقوع انقلاب اسلامی ایران

^{۱۱}- نظری، علی اصغر. جغرافیای جمعیت ایران - انتشارات گیتاشناسی ۱۳۶۸

اصلاحات اراضی به دلیل اهدافی که در متن آنها نهفته بود و سیاستهای آن قبل از آنکه برخاسته از درون روستاها باشد بیشتر دیکته شده و گرفته شده از الگوهای غربی بود، اجرای این سیاستهای غلط و ناهماهنگ سیاسی - اجتماعی - اقتصادی موجب تخریب و انهدام و عقب ماندگی بیشتر روستاها شد^{۱۲}. یکی از پدیده های منفی اصلاحات ارضی، پدیده مهاجرت بود. مهاجرت به خودی خود پدیده ای است سازنده که از پویایی جامعه حکایت دارد. پدیده مهاجرت و جابجایی از آغاز حیات همیشه وجود داشته است و انسانها برای بدست آوردن احتیاجات خود از یک نقطه به نقطه دیگر در حرکت بوده اند. در قرون اخیر نیز هجوم بی رویه انسانهایی که برای رفع نیازهای خود، عازم شهرها و حاشیه آن شده اند همگی نوعی مهاجرت محسوب می شود. دو نکته در این پوششها حائز اهمیت است یکی اینکه همواره عامل نیاز در این مهاجرتها محرک اصلی بود. و دیگر اینکه شدت وحدت و آهنگ این حرکتها در ادوار پیشین، بطئی و تدریجی و در دوران معاصر فزاینده و پرحجم بوده است. در کشور ما ایران، مهاجرتهای روستایی همانطور که قبلاً گفته شد از اواسط دهه ۴۰ آغاز شد و با آهنگی رو به بالا همچنان ادامه دارد.^{۱۳} و بویژه پس از انقلاب اسلامی، این روند از شدت بیشتری برخوردار گردیده است. منشاء مهاجرتها در ایران هرچه باشد، امروزه به جهت وسعت و فزاینده و بی رویه بودنش

^{۱۲}- پاپلی یزدی. دکتر محمد حسین. مهاجرتهای روستایی خراسان. فصلنامه تحقیقاتی جغرافیا شماره ۷ زمستان سال ۱۳۶۶

^{۱۳}- آیرملو. رضا - مهاجرت از روستاهای ایران تبریز. نشر دانشکده ادبیات تبریز شماره ۱۳۳ سال ۱۳۶۲

معضلات فراوانی را آفریده است بطوری که می توان گفت بسیاری از برنامه ریزیهای اجتماعی و اقتصادی را با شکست روبرو کرده است.^{۱۴}

در یک کلام، مهاجرت بی رویه نتیجه بیماری یک جامعه است و اصلاح آن احتیاج به مداوای هماهنگ همه بخش های اداری و مالی یک کشور دارد^{۱۵} برای مداوای هر دردی، ابتدا باید آن را شناخت و سپس آن را درمان نمود. تاکنون سیاست ها و خط مشی های توسعه روستایی و برنامه های جلوگیری از مهاجرت، موفقیت ناچیزی داشته اند که دلیل عمده آن. نداشتن دانش کافی در مورد روند مهاجرتها و علل و پیامدهای آن در مرحله تنظیم این سیاستها بوده است. از آن جایی که سیاستهای توسعه روستایی به مهاجرت اثر می گذارد و از آن متأثر می شود، سیاستگذاران باید قبل از انجام هرکاری اقدام به شناخت کافی و عملی موضوع نمایند. سالهاست که مسئله مهاجرت (داخل و خارجی) یکی از معضلات جمعیتی استان خراسان به حساب می آید.

۲-۱- «اهمیت و ضرورت تحقیق»

موضوعی را که محقق و دانشجو انتخاب کرده است دارای اهمیت است با این انتخاب ممکن است دانش محقق را در باره شعبه خاصی از جغرافیا توسعه و گسترش دهد و یا خلاء دانش جغرافیایی عمومی و تخصصی ما را پر کند. در هر حال، محقق یا دانشجو در

^{۱۴}- محمد نظری - قاسم. بررسی انگیزه های مهاجرت روستائیان و عشایر به ایلام. سازمان برنامه و بودجه استان ایلام سال

۱۳۷۲

^{۱۵}- بهروز. دکتر فاطمه - طرح پیشنهادی نخستین گروه جغرافیای دانشگاه تهران سال ۱۳۷۳

تهیه و آماده سازی یک رساله دکتری و تحقیقاتی، بایستی به خوانندگان اثر خود نیز توجه داشته باشد. معمولاً پایان نامه ای که دارای جنبه هایی از دانش جدید همراه با اطلاعات و روش شناختی جدید و نظایر آن باشد، حائز اعتبار و اهمیت علمی است.^{۱۶} از آنجایی که ضرورت آکادمیک و علمی ایجاب می کند، مطالعه خروج جمعیت جوان و کاهش نیروی انسانی لازم در سطح روستاهای کشور، موجب کاهش پتانسیل های موجود در روستاها و افزایش مشکلات اجتماعی و اقتصادی و امنیتی شهرهای مهاجرپذیر شده است. مسلماً عدم وجود برنامه ریزی های توسعه در روستاها و نیز وجود انگیزه های اقتصادی و فرهنگی، که روستائیان، شهرها و حاشیه آنرا بعنوان نقاط آرمانی تلقی می کنند، در این حرکات اجتماعی از عوامل عمده محسوب می شوند و اصطلاحاً مهاجرت از روستا به شهر نامیده می شود، در این راستا ضرورت مطالعه و بررسی تداوم مهاجرت روستائیان (مهاجرت روستائیان به حاشیه شهر مشهد) به مراکز شهری در دهه های اخیر و مخصوصاً پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران ضروری به نظر رسیده است. زیرا مشکلات عدیده ای را در ابعاد اقتصادی و اجتماعی، سیاسی امنیتی به وجود آورده است. آثار این مشکلات با ویژگی های خاص خود در چشم انداز جامعه کنونی ما دیده می شود. جمعیت کشور ما در سال ۱۲۸۰ هجری شمسی حدود ۱۰ میلیون نفر بود و امروز، بیش از ۶ برابر شده است. در این رساله سعی شده، با تحلیل های جغرافیایی و در

^{۱۶} - بهروز، فاطمه - طرح پیشنهادی نخستین گروه جغرافیای دانشگاه تهران - سال ۱۳۷۳ ص ۲۴۴

واحدهای زمان و مکان (حتی المقدور سطح حاشیه شهر مشهد) روند و میزان این پدیده و عوامل تعیین کننده آن بررسی و شکافته شود و پیشنهادهای چندی برای رفع این مساله ارائه گردد. به امید آن که مورد قبول و توجه دست اندکاران مسائل توسعه و عمران روستایی و صاحب نظران و برنامه ریزان توسعه روستایی نیز واقع گردد.

که البته علت و انگیزه اهمیت ضرورت تحقیق بدان جهت است که، مهاجرت روستایی که در بین انواع مهاجرت ها، مورد نظر ما است، بدون سر و صدا و آرام آرام انجام می شود، و تنها وقتی که ابعاد آن از حد قابل قبولی گذشت و مساله آفرین شد، اثرات نامطلوب خود را منعکس و بارز می گرداند. در این صورت اولیای امور و کارشناسان مربوطه را به فکر چاره اندیشی می اندازد که در اغلب موارد کار از کار گذشته و جبران آن عملی نیست.^{۱۷} در همین رابطه مهاجرت روستایی، افزایش جمعیت شهری و عوارض مختلف آن در حال حاضر یکی از دشواریها و مشکلاتی است که در سطح ملی و منطقه ای اذهان عمومی و مسئولین کشور را به خود مشغول داشته است.

زیرا با قرار گرفتن مشهد در شمال شرق ایران و از همه مهمتر وجود مرقد مبارک امام رضا (ع) همجواری آن با کشورهای همسایه افغانستان و پاکستان و ترکمنستان قرارگیری آن در مسیر جاده ابریشم و پل ارتباطی با آسیای میانه در شمال شرق ایران موجب شده تا دولت شهر را بعنوان ابر شهر مذهبی و دومین کلان شهر ایران، قطب توسعه اقتصادی

^{۱۷}- مصطفوی الممالکی - رضا - شهر و شهرنشینی در بستر جغرافیایی - دانشگاه آزاد اسلامی - ص ۳۶۳

وضعیتی انتخاب نموده و باعث جذب مهاجرین به این شهر گردد و گسترش فضائی و فیزیکی شهر را موجب شود. لذا مطالعه مهاجرت های روستائیان و خارجیان و نقش آنها در گسترش توسعه مشهد ضرورت می یابد.

بر همین اساس، احساس ضرورت تحقیق و نگارش رساله دکتری با مطالعه و بررسی بازتاب مهاجرت روستایی به حاشیه ابرشهر مذهبی ایران (مشهد) در محدوده محور جاده قدیم قوچان - طوس - مشهد را برگزیدیم که در نهایت این بررسی و کنکاش و تحقیق منجر به کشف قومیت های مختلف ساکن در منطقه شده و ما را در توانمندسازی و ساماندهی حاشیه شهر مشهد، در هسته های جمعیتی حاشیه ای و روستاهای محور فوق کمک نماید. از سوئی الگوئی خواهد شد برای تعمیم آن در سراسر کشور جمهوری اسلامی ایران، زیرا همانگونه که اشاره شد ابر شهر مذهبی ایران (مشهد الرضا) هنوز بعنوان بزرگترین قطب جاذب جمعیت، مقصد عمده بسیاری از مهاجرین روستایی کشور است. اگرچه با اجرای سیاست های منطقی و عدم تمرکز و ایجاد قطب های توسعه تا حدودی از شدت مهاجرت مهاجران کاسته شده است.

لکن فشار جمعیت با قومیت های مختلف و استمرار مهاجرت بی رویه روستائیان در آینده نزدیک انجام این هدف را با مشکلات مختلفی مواجه خواهد ساخت. در واقع مهاجرین از هر نوع (چه روستائیان) همگی قربانیان قله شهری هستند هرچند خود تمایل به کار دارند و حتی در بعضی موارد مشکلات ناشی از جنگ، آوارگی و سردرگمی را برای ما به

همراه می آورند. لکن از سوئی ضرورت شناخت روند تحولات جمعیتی - اجتماعی شهر مشهد یعنی (مهاجرتهای روستایی) و ساختار درونی و بیرونی آن در (حاشیه) مستلزم بررسی تحول الگوی اسکان در پهنه جغرافیائی گسترده تر پیرامون آن در مقیاس استان خراسان و نیز شهرستان مشهد جلب نظر می کند. تا بتوان روند شکل گیری جریان حرکتیهای جمعیتی - اجتماعی چند دهه اخیر را روشن تر کرد. و نقش تعیین کننده ترکیب جمعیتی - اجتماعی چند دهه اخیر را روشن تر کرد و نقش تعیین کننده ترکیب جمعیتی - اجتماعی و ساختار کالبدی شهر مشهد را شفاف نمود، حاصل فرایندی بلند مدت و قدمت آن به بیش از چند دهه گذشته بازمی گردد. این فرایند گاه محصول سیاست گذارهای عمومی اقتصادی - اجتماعی در مقیاس استان بوده و گاه از حرکت خود و مبتنی به شعور متعارف (Common sense) ساکنان این پهنه جغرافیایی برای ارتقاء و یا حفظ کیفیت زندگی و سطح معیشت خود در قالب مهاجرت های درون استانی تاثیرپذیر بوده است. در عین حال نباید از نظر دور داشت که وضعیت اقلیمی نامناسب و کاستی های ساختاری این منطقه بر آهنگ رشد توسعه اجتماعی - اقتصادی آن و در نتیجه بر هدایت سمت گیری جریان های جمعیتی تاثیرگذار بوده چون این رساله خطوط کلی روند گذشته و چشم اندازهای آینده ترسیم خواهد کرد.^{۱۸}

۱-۳ روش و مراحل تحقیق The Scientific method Investigation

^{۱۸} - مصطفوی فی الممالکی - شهر و شهرنشینی در بستر جغرافیایی - دانشگاه آزاد ص ۱۶۲

هدف از طی روش و مراحل تحقیق علمی در جغرافیا، جمع آوری مشاهدات جالب توجه در باره بعضی مکانها رویدادها و یا فرایندها نیست. چنین مطالعاتی ممکن است هنرمندانه، جالب توجه، سرگرم کننده یا حتی مفید باشد، اما در قلمرو مراحل پژوهش های جغرافیای علمی جای نمی گیرد.

مراحل و روش پژوهشهای جغرافیایی به معنای کاربرد روش علمی در جهت حل مسائل مکانی، اعم از اجتماعی یا طبیعی است. با این تعریف، چنین روشی لازم است مبتنی بر داشتن یک مسئله، ارائه یک فرضیه، جمع آوری اطلاعات دقیق و در نهایت ارائه یافته ها و استنتاج باشد. یک پژوهش علمی ممکن است پدیده خاصی را توصیف، تحلیل یا پیش بینی کند و یا اینکه هر سه مورد را با هم ارائه دهد. در هر صورت برای اینکه به عنوان یک پروژه علمی یا رساله دانشگاهی راه و روشی به حساب آید، باید از مقررات علمی تبعیت کند. بر همین مبنا.